

UN TRADUCĂTOR DIN KANT: MIHAIL CANIANU

TITUS LATES*

În anul 1901 a apărut la București, în Stabilimentul grafic I. V. Socecă, o *Crestomație* cu „bucăți alese din autori germani”¹, în care se găsește tradus și primul apendice din lucrarea lui Immanuel Kant *Spre pacea eternă* – „Über die Misshelligkeit zwischen der Moral und der Politik, in Absicht auf den ewigen Frieden”: „Disensiunea dintre morală și politică cu privire la pacea eternă” (386–397).

Printre textele cuprinse în volum sunt: „Spicuii din Fr. Nietzsche” (337–349), traduse de C. Rădulescu-Motru și traduceri filosofice ale lui Titu Maiorescu, preluate din *Convorbiri literare*: Schopenhauer, „Despre istorie” (504–513) și „Despre geniu” (Din *Lumea ca voință și reprezentare*) (559–567), precum și Emil du Bois-Reymond, „Despre limitele cunoașterii naturii” (532–542).

Prezența acestor fragmente celebre i-a făcut pe unii cititori/cercetători să atribuie volumul lui Maiorescu, fie ca alcătuitor, fie ca traducător². Stilul însă nu-i aparține. Pentru a mă asigura că nu e un volum îngrijit de Maiorescu, i-am răsfoit *Jurnalul* din anii 1901–1902.³ Nu apare nicăieri consemnată munca la această crestomație. În acei ani Maiorescu a făcut corectura la a patra ediție a traducerii *Aforismelor* lui Schopenhauer și a pregătit pentru tipar cel de-al treilea volum din *Discursuri parlamentare*, care aveau să apară, la aceeași editură, în anii 1902, respectiv 1904.

Majoritatea exemplarelor existente ale *Crestomației* nu au menționat autorul sau traducătorul, ceea ce a lăsat loc la interpretări. Dar există un exemplar, la Biblioteca Academiei, menționat și în BRM, pe care e identificat traducătorul: Mihail Canianu /M. Cahana/ (1867–1933)⁴, un publicist, de origine evreiască, născut în Hârlău. La sfârșitul antologiei este inclusă o traducere din Spinoza. Antologatorul și traducătorul își explică alegerea astfel: „Deși Spinoza nu aparține literaturii germane – el nu aparține exclusiv niciunei literaturi, – dar pentru că scrierile lui au fasonat în mare parte cugetarea germană, imprimând o direcțiune puternică în spirite, credem necesar a introduce în lucrarea noastră și un capitol din operele acestui mare scriitor./ Lessing, care a supt și s-a întărit din laptele Spinozismului, zice că: «E numai o singură filosofie, filosofia lui Spinoza»./ Despre puternica influență ce scrierile lui Spinoza au exercitat asupra lui Goethe, se vede din opera poetului: *Adevăr și poezie*. Spinoza a fost geniul filosofic al lui Goethe. Cărburile filosofiei lui Spinoza s-a cristalizat în diamante poetice la Goethe, – zice undeva Heine”.⁵ Pentru crestomație a fost ales ultimul capitol din *Tratatul teologico-politic*.

* Institutul de Filosofie și Psihologie „C. Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Publicistul Mihail Canianu a fost câțva timp colaborator la ziarul *Românul* și cunoscut mai ales ca autor al volumului *Poezii populare. Doine. Culese și publicat întocmai cum se zic* (Iași, 1888)⁶, a cărui apariție a fost semnalată de Ioan Bianu (*Revista nouă*), I. Nădejde (*Contemporanul*), Ioan Russu (*Familia*), A. D. Xenopol (*Arhiva*, IV, 7–8, 1893: 433–434). A fost și traducător al volumului *Minciunile convenționale ale civilizațiunii noastre* (1895), de Max Nordau. A realizat împreună cu Aurel Candrea (A. Hecht) *Dicționar geografic al județului Dolj* (1896) și *Putna* (1897). Cu aceste informații, numele lui este menționat în tomul I din *Enciclopedia Română*, publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, de C. Diaconovich, în anul 1898.⁷

În același an, Elena Sevastos publica un volum – *Limba română și autorii evrei* (1898) – în care culegerea lui Canianu era pur și simplu desființată, făcând caz de originea evreiască a autorului⁸: „Acest domn e cu desăvârșire necunosător de obiceiurile, de credințele, de toate tainele vieții țăranelui și mai presus decât toate fiind cu alte sentimente, cu alte idei și deprinderi cu totul opuse poporului, pune în socoteala poporului ideile, simțirile, obiceiurile și deprinderile sale, ceea ce constituie necinste pentru țăranel român. Cu intențiuni vrăjmașe, nu cruță nimic pentru a huli, a înjosi și necinsti acest popor, pentru a se trezi deodată autor în București ca omida pe un copac. [...] Dacă am avut ceva sfânt în țara aceasta, au fost numai obiceiurile și credințele poporului, care ca niște taine într-un altar, s-au păstrat în sânul poporului, și astăzi vine un Canianu de ni le pângărește! / Cei ce au urechi, să audă; cei ce au ochi să vadă și să înțeleagă; și precum se smulg buruienile din straturile de flori, precum se izgonește leprosul și tot infectatul dintre oamenii sănătoși, astfel să se izgonească acest M. Canianu de la studiile poporului român”⁹.

Totuși, Mihail Canianu a fost apreciat ca folclorist, o serie de balade, cântece și strigături culese de el fiind încorporate în colecția lui Grigore G. Tocilescu, *Materialuri folcloristice* (București, 1900). A colaborat și la alcătuirea monumentalei colecții de proverbe a lui Iuliu Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I–VII (1895–1901). În volumul *Metoda de cercetare a folclorului* (1969), Ovidiu Bîrlea apreciază notarea formei autentice în culegerile lui, spunând că a fost primul care a utilizat semnele diacritice¹⁰, iar în *Istoria folcloristicii românești* (1974) sunt remarcate cele două studii „monografice” ale lui Canianu, publicate sub titlul „Din psihologia poporană. Descântece, farmece, vrăji: Deochiul și Faptul”, în *Revista de Istorie, Arheologie și Filologie* (VII/1893, pp. 115–191), în care recunoaște înrăurirea puternică a lui Hasdeu.¹¹ În articolul pe care i-l dedică în *Dicționarul etnologilor români* (2006), Iordan Datcu spune că „autodidactul Canianu este primul culegător din istoria folcloristicii românești care demonstrează că are o concepție științifică asupra literaturii populare, atât sub raportul modalităților de culegere și tipărire, cât și al celor de interpretare”.¹² O reeditare a operei sale folcloristice a apărut în volumul: Mihail Canianu, *Studii și culegeri de folclor românesc*, ediție îngrijită de Al. Dobre și Mihail M. Robea (1999).¹³

Mihail Canianu apare ca autor al *Crestomației* în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900* (București, Editura Academiei, 1979, pp. 140–141). Articolul este

reluat (tot sub egida Academiei Române) în *Dicționarul general al literaturii române* (București, Editura Univers Enciclopedic, 2004, pp. 34–35). Aici este prezentat ca folclorist, traducător și publicist, care și-a început instrucția în orașul Hârlău și și-a desăvârșit-o la Iași, unde pare să fi urmat cursurile gimnaziale și ale unei facultăți, devenind în cele din urmă profesor. Se precizează că: „a abordat cu îndrăzneală, dar și cu o anume competență, domenii de activitate diverse”. Sunt menționate traduceri ale lui din Dostoievski (*Crimă și pedeapsă*) și Sienkiewicz (*Quo vadis*)¹⁴ și sunt înșirați o parte dintre autorii traduși în *Crestomație*: Lessing, J. P. Hebel, Herder, A. E. Brehm, G. A. Bürger, Jacob și Wilhelm Grimm, Schiller, B. Auerbach, H. Heine, Goethe, W. Hauff, A. Schopenhauer, Fr. Gerstäcker, A. Masius, W. Ortel, K. H. Kaspari, H. Keck, J. G. Fichte, A. von Chamisso, G. Freytag, H. Sudermann, L. Büchner, Fr. A. Krummacher, Fr. Nietzsche, H. von Kleist, Max Nordau, I. Kant, Ernst von Widenbruch, H. Zschokke, W. von Kotzebue, B. Spinoza.¹⁵

Printre fragmentele traduse din acești autori sunt și câteva titluri de interes pentru filosofie (în afară de cele amintite deja): Schopenhauer, „Mila” (114–116), „Aforisme (144–150), „Drama și tragedia” (456–463; *Convorbiri Literare*); Salzmann, „Ce este educațiunea?” (191–193); Diesterweg, „Despre iubirea de patrie” (196–203); Schiller, „Cugetări” (204–206); Martin Luther, „Epistola sf. Pavel către Corintieni” (210–222); Fichte, „Determinarea mai exactă a noțiunii ideii dumnezeiești” (250–259); Goethe, „Scântei” (260–263); Herbart, „Despre motivarea Pedagogiei prin filosofia practică” (264–268) și „Despre motivarea psihologică” (423–433); Humboldt, „Vieța animală, noaptea, în pădurea virginală” (277–286); Leibniz, „Sistem nou despre natură” (302–313); Büchner, „Vieța lungă” (326–333); Max Nordau, „Opinia publică” (352–357) și „Despre talent și geniu” (413–415); Friedrich von Hellwald, „Maxime și reflecțiuni” (358–360); Krummacher, „Socrate și Critias” (371–372) și „Alcibiae și Socrate” (410–412); Lessing, „Laocoon” (400–409); Pestalozzi, „Intuiția, baza ori-cărei cunoștințe” (447–451; trad. E. Bălțeanu); Ihering, „Mecanica socială sau pârgă mișcării sociale” (464–468) și „Din Lupta pentru drept” (552–558); F. von Holtzendorf, „Scopurile ideale de stat” (479–486; trad. Th. V. Păcățian); Carmen Sylva, „Din cugetările unei regine” (500–503).

Profilul de folclorist al autorului *crestomației* este ilustrat de câteva „specimene” de proverbe germane, mai întâi traduse *ad literam* și fără a se da echivalentul lor cu locuțiuni proverbiale românești, pentru a „gusta și cunoaște psihologia poporului german în toată frumusețea lui” (180–190), și apoi câteva „expresiuni proverbiale germane, în traducere românească, *ad literam*, precum și echivalentul lor în românește” (382–385).

Traducerea lui Mihail Canianu din Kant, cu titlul „Disensiunea dintre morală și politică cu privire la pacea eternă” este una printre celelalte traduceri și trebuie luată ca atare, fără pretenția unei abordări critice a textului, putând fi eventual prefațată de nota biografică din secțiunea finală a volumului:

„**Kant**, Immanuel, s-a născut la Königsberg, în anul 1724, aprilie, în 22. Era fiul unui curelar (șelar) și al patrulea fiu din 11 copii. Bunicul său era de origine scoțiană. Studie pe rând teologia, matematicile și filosofia. După ce a terminat studiile, intră ca

profesor la diferiți particulari, pentru a se putea întreține. În 1770 fu numit profesor titular, catedră ce o ocupă până în 1797.

Una din viețile cele mai curate, cinstite și probe, Kant, a muncit toată viața și n-a trăit decât pentru și prin studiile filosofice. Viața lui Kant e în cea mai perfectă concordanță între conduita și doctrina lui. Din toate și-a făcut câte o maximă, pe care le urma punctual, fără nici o afectare. Dânsul muri în anul 1804 și ultimele lui vorbe fură: «*Es ist gut*» (E bine), adică: «Am trăit cum am vrut să trăiesc».

Operele lui se cuprind în 12 volume; cele mai însemnate sunt: *Critica rațiunii pure*, *Critica rațiunii practice*, *Critica judecăței*, *Cearta facultăților*, *Cu privire la Pacea eternă*, *Visurile unui visionar*, etc., etc. În *Critica rațiunii pure*, Kant caută să supuie criticei toate ideile metafizice, care nu sunt decât niște afirmațiuni gratuite, contrazise în toate zilele de experiență. În *Critica rațiunii practice* discută despre conștiință (în termen Filosofic) și despre legile morale. În această operă se tratează despre «Imperativul categoric», ajungând la concluziunea, că legea morală este expresiunea naturii superioare a omului; ea se ridică și se purifică în fiecare individ, pe măsură ce sentimentul superiorității sale se dezvoltă în el. Moralitatea este conformitatea actelor noastre cu legea morală și dacă ea devine o stare de obișnuință, se numește virtute.

În *Critica judecăței*, Kant se ocupă cu discuția teoriilor frumosului și ale sublimului, precum și cu armoniile din natură.

Stilul lui Kant e simplu și sincer. Dânsul spune ce crede a fi adevărat și o spune simplu, nici nu caută să convingă, parcă ar scrie numai pentru el; e tot ce poate fi mai opus stilului satiric; nu e drapat și nici împodobit.

Kant e, cu drept cuvânt, considerat ca unul din cei mai mari filosofi ai lumii întregi din toate timpurile.¹⁶

În volum, mai apare o referire la Kant, în unul dintre fragmentele traduse din Max Nordau:

„Opiniunea publică nu e altceva decât conștiința speciei, precum conștiința nu e altceva decât expresiunea opiniunii publice în individ. Instinctul conservării rasei, instinct care e viu în toți, face ca opinia publică, când este lăsată în voia sentimentului ei firesc și ne întunecată de prejucii, să nu aprobe în regulă generală, decât acele acte, care favorizează, direct ori indirect, binele speciei; ea nu va osândi decât pe acelea din care rezultă pentru specie o daună mai mult sau mai puțin imediată. În sens invers, conștiința e avocatul intereselor speciei în fiecare suflet omenesc, ea e reprezentantul, pe care opinia publică îl posedă în fiecare individ și prin care individul ține totdeauna de omenire, chiar și atunci, când ar trăi cu totul singur într-o insulă pustie, în mijlocul oceanului./ «Imperativul categoric» al lui Kant nu e altceva, decât vocea acestui reprezentant interior al opiniunii publice. Acela, care face ceea ce a recunoscut că e bine, chiar când e împotriva folosului său individual, acela chiar, care, îndeplinind o datorie, moare în obscuritate ca erou, fără speranța de a fi odată apreciat, acela face astfel, pentru că simte în sine un martor totdeauna prezent la eroismul său, pentru că aude o voce, care îl aprobă sus și tare în numele umanității, pentru că are sentimentul cert, că opinia publică e întregă cu dâ-

sul și numai prin întâmplare ea e împiedicată de a-i da aprobațiunea sa în mod public. «Imperativul categoric», conștiința, opiniunea publică, sunt deci, în esența lor, unul și același lucru: forme, în care individul afirmă solidaritatea speciei.»¹⁷

Este una dintre primele traduceri publicate din Kant în limba română, și primul fragment din lucrarea lui Kant *Spre pacea eternă* apărut la noi. Abia spre sfârșitul războiului a apărut traducerea integrală a volumului, sub semnătura lui Ion Gorun, ziarist și literat, care a mai tradus din literatura germană *Faust* de Goethe. Titlul fragmentului, în volumul tradus de Gorun este: „Despre neînțelegerea dintre morală și politică, cu privire la pacea eternă”.¹⁸ Traian Brăileanu a păstrat titlul secțiunii când a revăzut traducerea lui Gorun și a publicat lucrarea într-un volum cu mai multe texte ale lui Kant.¹⁹ O ediție critică a textului a apărut abia în 1991, într-un volum tradus și îngrijit de Rodica Croitoru, în care titlul apendicelui este: „Asupra diferenței dintre morală și politică în intenția păcii eterne”.²⁰ Un fragment din traducere a apărut revizuit în volumul *Filosofia practică a lui Kant*, coordonat de Mircea Flonta și Hans-Klaus Keul, cu titlul: „Despre dezacordul dintre morală și politică în intenția păcii eterne”.²¹ Aceiași autori au publicat recent volumul: Immanuel Kant, *Mici scrieri despre morală, religie și politică* (2024), în care este tradusă integral lucrarea *Spre pacea eternă*, iar titlul primului apendice apare ușor schimbat: „Despre discordanța dintre morală și politică în intenția păcii eterne”.²²

Republicând această „bucată”, oferim posibilitatea unei abordări comparative a tuturor acestor traduceri și, poate, surpriza unor reușite soluții terminologice, născute uneori chiar din gustul comun al lui Kant și Canianu pentru maxime și proverbe. Chiar în textul de față, Kant face aluzii la expresii (devenite) proverbiale sau „maxime sofisticate” precum: „Fiți înțelepți ca șerpii și fără păcat ca porumbeii”, „Onestitatea e politica cea mai bună” vs. „Onestitatea e mai bună decât orice politică”, *ultra posse nemo obligatur*, *fiat justitia, pereat mundus, fac et excusa, si fecisti, nega, divide et impera, tu ne cede malis, sed contra audentior ito*.

NOTE

¹ *Crestomație. Bucăți alese din autori germani*, traducere română, București, Editura Casei Școalelor, 1901.

² Posed chiar eu un volum legat, achiziționat din anticariat, care are imprimat pe cotor numele „Titu Maiorescu” deasupra titlului „Crestomație”.

³ Titu Maiorescu, *Opere*, vol. IV: *Jurnal 1898–1902*, ediție de Adina Dragomirescu, București, Academia Română/ Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2021.

⁴ *Bibliografia românească modernă (1831–1918)*, vol. I: (A–C), prefață de Gabriel Ștrempel, București, Editura Științifică și Enciclopedică/Societatea de Științe Filologice din R.S. România, 1984, p. 547: *Crestomație. Bucăți alese din autori germani*, traduse de Mihail Canianu. Cu note biografice și literare urmate de un tabel resumativ al evoluției literaturii germane și al monumentelor principale literare din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre. București (Atel. I. V. Soccec), 1901. (20,5 x 14). 638 p. 4 lei. (II 19938).

⁵ *Crestomație*, p. 575n.

⁶ Mihail Canianu, *Poezii populare. Doine. Culese și publicate întocmai cum se zic*, Iași, Editura „Librăriei Frații Șaraga”, 1888.

⁷ *Enciclopedia Română*, tomul I, Sibiu, Editura și Tiparul lui W. Krafft, 1898, p. 696. Cu aproape aceleași date, l-am regăsit menționat și în: Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea* (1940), p. 161, doar că se mai adaugă la bibliografie volumul: Grigorie T. Brătianu, [de] Mihail Canianu. București, Edit. Librăriei C. Sfetea (Tip. Gutenberg, Joseph Göbl), 1893.

⁸ Despre care spune: „Moise Cahană, fiul lui Oisie Cahane crășmar evreu din Hârlău”. I s-a acordat împământarea, cu numele Mihail Canianu, în anul 1914 (vezi M.O. din 13 mai 1914).

⁹ Elena D. O. Sevastos, *Limba română și autorii evrei*, vol. I: *Critică literară asupra Poesiilor Populare de Mihail Canianu (editura Frații Șaraga)*, Iași, Tipografia Națională, 1898, pp. 5–6.

¹⁰ Ovidiu Bîrlea, *Metoda de cercetare a folclorului*, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 22.

¹¹ Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura enciclopedică română, 1974, pp. 274–276.

¹² Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români*, ediția a 3-a, revăzută și mult adăugită, București, Editura Saeculum I. O., 2006, p. 184. Vezi și edițiile anterioare: *Dicționarul folcloriștilor*, de Iordan Datcu și S. C. Stroescu, prefață de Ovidiu Bîrlea, 1979, și *Dicționarul etnologilor români* (3 vol., 1997).

¹³ Mihail Canianu, *Studii și culegeri de folclor românesc*, cuvânt înainte de Dan Horia Mazilu, studiu introductiv de Al. Dobre, glosar, indicele subiecților anchetați și bibliografie de Mihail M. Robea, București, S.C. Editura Minerva S.A., 1999.

¹⁴ M. Canianu a mai tradus din germană povestirea lui Richard Wagner, *Pelerinajul meu la Beethoven*, București, Editura Adevărul S. A., s. a., lucrare care nu e menționată în DLR, nici în DGLR.

¹⁵ La aceste nume mai trebuie adăugate: Carmen Sylva, Salzmann, Mommsen, Diesterweg, Löhr, Martin Luther, A. von Humboldt, Herbart, Leibniz, F. von Hellwald, Pestalozzi, R. von Ihering, F. von Holtzendorff, H. von Sybel, Bismarck. Pe lângă bucățile traduse de el, Canianu a introdus și altele, al căror traducător e menționat la sfârșitul fiecărei traduceri. Pe lângă cei menționați mai sus mai sunt (unii marcați doar prin inițiale): I. Negruzzi, Th. M. Stoescu, Gion, E. M., B. Vermont, B. Marian, Chendi și Sandu, S. Grossmann, N. Istrate, E. Bălțeanu, Virg. Popescu, V. Păcățian, L. F., A., L. T.

¹⁶ *Crestomație*, pp. 597–598.

¹⁷ *Crestomație*, pp. 355–356.

¹⁸ Immanuel Kant, *Spre pacea eternă. Un proiect filosofic*, cu o notiță biografică și un cuvânt introductiv, traducere de Ion Gorun, București, Editura I. Brănișteanu, [1918], pp. 53–66.

¹⁹ I. Kant, *Ideea unei istorii universale – Ce este „luminarea” – Începutul istoriei omenirii – Spre pacea eternă*, traducere cu un studiu introductiv de Traian Brăileanu, București, Casa Școalelor, 1943, pp. 152–166.

²⁰ Immanuel Kant, *Scrieri moral-politice*, traducere, studii introductive, note și indici de Rodica Croitoru, București, Editura Științifică, 1991, pp. 413–424. Ediția a doua revăzută și adăugită, în volumul: Immanuel Kant, *Opere. Spre pacea eternă. Un proiect filosofic; Înștiințare asupra încheierii apropiate a unui tratat în vederea păcii eterne în filosofie; Încercare asupra unor considerații privind optimismul*, traducere, studiu introductiv, studiu asupra traducerii, note, bibliografie selectivă, index de concepte de Rodica Croitoru, București, Editura ALL, 2008, pp. 103–118.

²¹ *Filosofia practică a lui Kant*, coordonatori Mircea Flonta și Hans-Klaus Keul, Iași, Polirom, 2000, pp. 106–108.

²² Immanuel Kant, *Mici scrieri despre morală, religie și politică*, traducere de Mircea Flonta și Hans-Klaus Keul, cu colaborarea lui Grigore Vida, selecție, prefață, prezentări și note de Mircea Flonta și Hans-Klaus Keul, București, Humanitas, 2024, pp. 297–311.